

Cmentarzyska z grobowcami bezkomorowymi: grupa
wschodnia i południowo-wschodnia kultury pucharów
lejkowatych. Zróżnicowanie, datowanie i geneza

STRESZCZENIE

Opracowanie to jest przykładem wieloaspektowej analizy danych o obrzędku pogrzebowym społeczności KPL w grupach wschodniej i południowo-wschodniej. Podstawowymi obiektami badań są nekropole z bezkomorowymi mogiłami i grobami płaskimi. Ich charakter morfologiczny i różny kontekst występowania prowadzi do formułowania wielu ważnych pytań. Dlaczego nie były one jednolite? Jaka jest ich chronologia i geneza? Dlaczego zakładano je w określonych relacjach względem środowiska naturalnego i kulturowego? Jakie były ich funkcje i znaczenia społeczne? Aby spróbować odpowiedzieć na te pytania przeprowadzono szereg różnorodnych analiz, w tym m.in. statystyczne i oparte o Geograficzny System Informacji (GIS).

W efekcie wnikliwej obserwacji morfologii mogił wyróżniono kilka ich podstawowych typów wraz z podtypami. Należą do nich założenia posiadające wielokamienną ramę, zbudowaną z głazów, niekiedy o średnicy nawet 1 m (typ A), obiekty bez ramy kamiennej, zaopatrzone w strukturę palisadową (typ B), założenia posiadające małokamienną ramę i/lub płaszcz kamienny (typ C) i formy mieszane, kamiennieo-drewniane (Typ D). Wyróżniono też typ E, znany jedynie z terenów Małopolski. Formy te nie posiadały ram kamiennych ani drewnianych. Na podstawie aktualnie dostępnych danych wydaje się, iż typ A mógł być charakterystyczny dla grupy wschodniej (np. Kujawy), natomiast typ B dla południowo-wschodniej (Małopolska). Ze względu na zróżnicowany stan zachowania bezkomorowych mogił trudno jest jednak oszacować rzeczywiste proporcje pomiędzy nimi w odniesieniu do wskazanych terytoriów.

Interesujących faktów dostarcza analiza chronologiczna. Wykorzystano do niej dane z zakresu chronologii ^{14}C i relatywnej (ocena relacji stratygraficznych i materiałów zabytkowych). Na podstawie szerokiej analizy danych można sądzić, iż nekropole z bezkomorowymi mogiłami nie mogły pojawić się wcześniej w grupie wschodniej niż ok. 4000 BC i ok. 3800 BC w grupie południowo-wschodniej. Trudno jest obecnie określić czas

ich „aktywnego” funkcjonowania, choć jak się wydaje, nie budowano ich już u schyłku IV tys. BC. Wciąż dyskusyjną kwestią jest czy budowano je od początku istnienia KPL, czy pojawiły się one nieco później, wraz z większą stabilizacją i sukcesem przestrzennym tej jednostki kulturowej?

Kolejny etap studiów poświęcono zagadnieniom *stricte* funeralnym. Analizowano podstawowe parametry antropologiczne, płeć i wiek zmarłych w relacji do materiałów zabytkowych (darów grobowych). Niestety, wiele szczątków ludzkich nie zostało bliżej określonych. Dodając do tego fakt, iż tylko ¼ grobów zawierała wyposażenie, trudno jest wykazać w sposób statystycznie istotny czy płeć i wiek zmarłych przesądzały o tym co wkładano do jam grobowych. Pomimo tego wydaje się, iż niektóre przedmioty (flasze z kryzą, wióry lub wiórowce z surowca wołyńskiego), chętniej aplikowano do grobów męskich aniżeli żeńskich.

Bardzo interesującym zagadnieniem jest próba odpowiedzi na pytania o niefuneralne funkcje mogił. Problemowi temu poświęcono kolejną część pracy. Wykorzystując metody statystyczne i GIS starano się zwrócić uwagę na to gdzie i dlaczego lokowano nekropole z bezkomorowymi mogiłami KPL. Zwrócono uwagę, iż stanowiska takie często (choć znane są też wyjątki) sytuowano w miejscach o interesujących walorach topograficznych. Dotyczy to zarówno grupy wschodniej, jak i południowo-wschodniej. Na Kujawach chętnie preferowano formy wydmowe, np. w Wietrzychowicach, stan. 1 czy Sarnowie, stan. 1 i Opatowicach, stan. 1. Również w Małopolsce często uwagę na miejsca dobrze eksponowane. Wiedza ta, w połączeniu z dyskutowaną od dawna symboliczną rolą „wody” w społecznościach KPL (np. M. S. Midgley 1985; 2005), stała się przyczyną do sformułowania m.in. hipotezy o komunikacyjnej roli mogił kujawskich i małopolskich. Wykorzystując metodę *Viewshed* testowano kilka arbitralnie wyekstrahowanych sektorów nekropoli KPL. Stwierdzono, iż pomiędzy dużą liczbą mogił mogły zachodzić istotne relacje widzialności, często w kontekście arterii wodnych. Warunkiem *sine qua non* zaistnienia takich relacji musiałyby być jednak odlesienie terenu, co w przypadku gospodarki KPL byłoby bardzo możliwe. Wskazują na to rezultaty badań palinologicznych zarówno z terenu Kujaw, jak i Małopolski (M. J. Dąbrowski 1971; J. Kruk 1980; M. Makohonienko i in. 2006).

Kontynuując analizy o charakterze przestrzennym, wiele uwagi poświęcono też relacji wewnętrznych na samych cmentarzyskach. Zwrócono uwagę na różne sposoby rozmieszczenia mogił, tak względem siebie, jak i innych obiektów (grobów). Na Pomorzu Środkowym znane są m.in. nekropole o niemal linearnym układzie mogił, analogicznych do sytuacji stwierdzonej np. na Półwyspie Schleswig-Holstein (np. D. Mischka 2012). Inaczej

usytuowano struktury kujawskie w Sarnowie, stan. 1 lub Wietrzychowicach, stan. 1. Ustawione były one rzędowo. Cechą, która może łączyć wiele nekropoli jest fakt, iż mogiły chętnie budowano w miejscach przewyższonych lub w inny sposób mikrotopograficznie (por. D. Jankowska 1980) istotnych. Idealnie obrazuje to nekropola w Sarnowie, stan. 1 (np. H. Wiklak 1983; 1986).

Szereg z zaprezentowane ustaleń jest bardzo istotnych. Niestety, choć na pewną grupę pytań udało się uzyskać satysfakcjonujące odpowiedzi, wiele jest takich, których odpowiedzi można spodziewać się w przyszłości. Istotne jest tu bowiem uzupełnienie bazy źródłowej. Wiele jest wciąż do osiągnięcia np. w zakresie chronologii zjawiska – długości jego trwania. Ma to zasadnicze znaczenie w studiach nad jego genezę, jak i genezę społeczności KPL. Znane są różne interpretacje genetyczne nekropoli z bezkomorowymi mogiłami (M. S. Midgley 1985; L. Czerniak 1994; S. Rzepecki 2004; 2011). Niektóre z nich są bardzo atrakcyjne, odnoszą się np. do kwestii przekształceń społecznych na obszarze Basenu Paryskiego, które to uruchomić miałyby równoleżnikowy rzut migracyjny skutkujący „pucharyzacją” Kujaw (już od ok. 4400 BC). Przeczą temu jednak dane z zakresu chronologii radiowęglowej i relatywnej. Trudno jest też przyjąć bezkrytycznie teorię transformacji domu/wiosek grupy brzesko kujawskie kultury lendzielskiej w mogiły/cmentarzyska KPL.